

AIKA JA PAIKKA

VASILI KANDINSKI JA SERGEI RAHMANINOV VUONNA 1917 SUOMESSA

ANNA KORTELAINE

Vuosi 1917. Sen jälkeen mikään ei ollut entisensä. Tuon vuoden lukemattomien eurooppalaisten kansainvaellusten joukossa kaksi pientä seurausta matkusti läpi Suomen, ensimmäinen idästä länteen, toinen etelästä pohjoiseen.

Kaksi Venäjän suurvallan intellektuellia todisti syrjäisen maan ratkaisevan tärkeää vuotta, mutta heille käynti Suomessa oli merkityksellistä vain oman elämäntarinan kannalta. Elämänsä saumakohdan tapahtumaketjua he lienevät muistelleet perheensä kanssa vielä paljon myöhemmin, takkatulen ääressä kenties.

Syyskuussa 1916 kuvataiteilija Vasili Kandinski (1866–1944), muutamaa kuukautta vaille 50-vuotias, sai Moskovassa erikoisen puhelinsoiton: nuori tuntematon nainen välitti hänelle yhteisen tuttavien viestin, mutta viestiä enemmän Kandinski kiinnostui naisen äänestä. Kandinski oli synestetikko, joten hän kykeni kokemaan kuuloaistimuk-

sia väreinä. Hän maalasikin saman tien teoksen nimeltään *Tuntemattomalle äänelle*. Se sijaitsee nykyään Pariisin Centre Pompidoun modernin taiteen museon kokoelmissa.

Kandinski oli ehtinyt jo paljon: opiskella oikeustiedettä, osallistua kansatieteelliseen tutkimusmatkaan suomensukuisten kansojen parissa, avioitua serkkunsa kanssa ja erota tästä, antautua taiteilijan uralle ja muuttaa Müncheniin sekä elää toistakymmentä vuotta saksalaisen oppilaansa ja kollegansa Gabriele Münterin kanssa. Kandinski oli vakiinnuttanut asemansa ekspressionistien joukossa, matkustellut ympäri Eurooppaa ja Pohjois-Afrikkaa sekä löytänyt ensimmäiset mesenaattinsa ja näyttelykontaktinsa. Mutta nyt häntä askarrutti, kenellä oli tämä kiehtova puheääni. Kandinski pyysi saada tavata naisen.

Kandinski ja 23-vuotias Nina Andrejevskaja sopivat tapaamisesta Aleksanteri III:n taidemuseoon eli nykyiseen Puškin-museoon. Tapaamispaikka oli

luonteva myös Nina Andrejevskajalle, joka rakasti taidetta. Pariskunta rakastui ja häät pidettiin Moskovassa 11. helmikuuta 1917. Nina Kandinski julkaisi vuonna 1976 muistelmansa nimellä *Kandinsky und ich*. Siinä hän muistelee avioliiton ensimetrejä tähän tapaan:

Häämatkamme vei meidät aina Suomeen asti. Otimme junan Pietarin kautta Vallinkoski-Imatraan, pieneen, vesiputouksistaan kuuluun kylään lähellä rajaa. Vietimme joitakin viikkoja keskellä suurenmoista talvimaisemaa ja koimme elävämme onnellisella saarella, etäällä muusta maailmasta, jota ei meille enää ollut olemassa. Se oli ihmeellistä.

Imatran Valtionhotellissa kävi vuosittain tuhansia venäläisiä turisteja ihailemassa koskea, vaikkakin ensimmäinen maailmansota oli hiljentänyt matkailua. Vastavihitty pari ei varmaankaan pystynyt asumaan kaikkein hienoimmassa sviitissä, mutta mukavasti kuitenkin. Epähienojen laskutoimitusten perusteella on selvää, että nuorikolla saattoi tässä vaiheessa olla jo aamupahoinvointia. Vihkihetkellä morsian oli nimittäin jo raskaana eli häyö oli oikeastaan vietetty jo talvella Moskovassa.

Hotellissa Kandinski maalasi *Imatra*-nimisen akvarellin. Se on dateerattu vasempaan laitaan ikään kuin itäaasialaiseen tapaan ylhäältä alas: *Imatra february 1917*. Maalaus löytyy nykyään tariaan sopivasti Moskovan Puškin-museosta.

Junalla Helsinkiin

Ninan muistelo jatkuu: muutaman viikon kuluttua matka jatkui Helsinkiin. Se olikin jo Kandinskillle tuttu kaupunki, sillä hänellä oli ollut siellä edellisellä vuonna peräti kaksi näyttelyä, kumpikin Strindbergin galleriassa Esplanadilla.

Syyskuussa 1916 Kandinskin galleristi Nadežda Dobyčšina oli kirjoittanut Helsingistä Kandinskillle Moskovaan: ”Helsingin näyttelyssä myytiin teidän kaiverruksenne numerot 4–6, tarkkaan en tiedä, kohta otan asiasta selvän ja teen siitä teille tilityksen.”

Näiden kaiverrusten nykyistä sijaintia ei tiedetä. On rattoisaa leikkiä ajatuksella, että ne ovat ulakolla tai vanhan perhealbumin välissä jossakin päin Suomea eikä omistaja aavista niiden olevan maailmanluokan modernistin taideteoksia.

Helsingin rautatieasemalle saavuttuaan avio- pari suuntasi ehkä Kämpiin, sillä tuttu Strindber-

gin galleria sijaitsi samassa korttelissa. Tai kenties he asettuivat hotelli Kleineihin Kauppatorin kullalle tai Seurahuoneelle Kaivokadulle, se kun oli erityisesti venäläisten suosima hotelli.

Nina kertoo:

Eräänä aamuna heräsin kadulta kuuluviin huutoihin, jotka kantoivat aina hotellihuoneemme suuriin avoimiin ikkunoihin asti. Ihmiset lauloivat Marseljeesia vaikka vallankumouslaulut oli virallisesti kielletty. Nousin ja menin ikkunaan. Kadulla kulki jonossa merisotilaita punalippu kädessään. Herätin Kandinskin, joka pukeutui nopeasti ja meni hotellin käytävään, jonne oli kerääntynyt useita upseereita. Sitten hän palasi juosten huoneeseen mukanaan ällistytävä uutinen: tsaari on laskeutunut valtaistuimeltaan.

Helmikuun levottomuudet olivat siis edenneet vallankumouksen pisteeseen asti. Keisari Nikolai II oli kaksi päivää aiemmin allekirjoittanut kruunusta luopumista koskevan manifestin, ja nyt uutinen oli levinnyt Suomeen saakka. Helsingin allakat näyttivät päivämäärää lauantai 17. maaliskuuta. Koulut ja työpaikat suljettiin, kaduille kertyi väkeä ja monilla oli punainen kangassuikale napinlävessä tai hihassa.

Nina jatkaa muistelmissaan:

Emme olleet ollenkaan osanneet odottaa tällaista uutista. Emme olleet lukeneet lehtiä useaan viikkoon, joten emme tienneet mitään poliittisista tapahtumista, jotka ravistelivat maataamme. Meidän täytyy heti palata Moskovaan, Kandinski päätti, en pidä ajatuksesta, että asuntonne on tyhjillään kaiken tämän keskellä. Sitä paitsi haluaisin päästä Moskovaan seuraamaan tapahtumien kehittymistä. ... Hän ei antanut kuumeisen ilmapiirin tarttua, vaan ponnistautui ilmaisemaan kantansa rauhallisesti. Jos vallankumous tuo myönteisiä tuloksia Venäjälle ja sen kansalle, hän sanoi, minä hyväksyn sen ja toivotan sen tervetulleeksi.

Sydäntalven pakolaiset

Syksyllä oli vuorossa lokakuun vallankumous. Se sai puolestaan toisen moskovalaisen taiteilijan, säveltäjä Sergei Rahmaninovin (1873–1943), harkitsemaan lähtöä maasta.

Vallankumousta seuraavina viikkoina Rahmaninov koki kaaoksen Moskovassa niin uhkaavana että hän ryhtyi etsimään keinoa saada maastapoistumislupa. Hänellä oli vaimo Natalja ja kaksi tytärtä, 14-vuotias Irina ja 10-vuotias Tatjana. Marraskuussa hän sai sähkeen, jossa häntä pyydettiin lähtemään konsertoimaan Tukholmaan. Tämä oli ensimmäinen ulkomaankonserttipyyntö, jonka hän oli koko maailmansodan aikana saanut ja hän tarttui tilaisuuteen.

Nostan pöydälleni pinon Rahmaninov-tutkimuksen klassikoita. Asiantuntijat ovat laatineet huolellisia ja detaljeiltaan rikkaita Rahmaninov-elämäkertoja. Andreas Wehrmeyer kuvailee tilannetta, jossa Rahmaninovin perhe on aloittanut pakomatkinsa ja saapunut Moskovasta Petrogradiin: ”Yksi ainoa serkku oli saattamassa heitä: [serkun muistelon sitaatti alkaa] ’Synkkä syysaamu Petrogradissa. Suomen-asema. Laituri. Rahmaninov seisoo junavaunun edessä perheensä kanssa. Hän on lähdössä Venäjältä. Jälleen kerran olen saattamassa häntä, nyt viimeistä kertaa. Jäähvyäiset – niukalti ahdistusta ja kyyneliä. Kolmas lähtömerkki. Hän suutelee minua ja nousee vaunuun. Juna lähtee kuin varkain.”

”Syysaamua” lukuun ottamatta lähdön kuvaus vaikuttaa suhteellisen uskottavalta muistitiedolta. Geoffrey Norris puolestaan kertoo: ”Juuri ennen joulua 1917 koko perhe nousi Skandinaviaan suuntaavaan junaan, ironista kyllä sillä samalla asemalla, joka oli toiminut Leninin paluun dramaattisena näyttämönä vain muutamaa kuukautta aiemmin.” Lenin on dramaturgisesti oiva rinnastus, mutta mikä on Skandinaviaan suuntaava juna?

Max Harrison jatkaa tästä: ”Rahmaninovit lähtivät Venäjältä 23.12./5.1.1918 ystävänsä Nikolai von Struven kanssa. Kukaan ei ollut saattamassa heitä asemalla Petrogradissa, vaikkakin Šaljapin lähetti matkaevääksi kaviaaripurkin ja vaaleaa leipää, ele, joka kovasti liikutti Rahmaninovia. He eivät kohdanneet mitään ongelmia junassa tai Suomen rajalla, jonka he ylittivät samassa kohdassa, josta Lenin oli tullut maahan muutamaa kuukautta aiemmin.” Jälleen sama Lenin-rinnastus, ja sitten pakolaisperhe ylittää siis rajan Valkeasaarella ja pääsee Suomen puolelle. Suomen, joka on muutaman viikon ajan ollut itsenäinen valtio.

Uudelta valtakunnanrajalta piti päästä Tukholmaan. Itämeri oli miinoitettu, ja perheestään vastuussa olevalle isälle ajatus saksalaisista ja venäläisistä sukellusveneistä oli varmasti hyttävä. Meri oli ainakin osittain jäässä eikä *S/S Oihonna* välttämättä liikennöinyt Pohjanlahdella. *S/S Wellamon* oli saksalainen sukellusvene upottanut jo elokuussa 1916. Suomessa oli lakkoja ja levottomuuksia.

Patrick Piggott kirjoittaa, että ”venäläisellä junalla he pääsivät aina Suomen rajalle asti, ja sieltä heidän täytyi matkustaa reellä yli lumihankien,

kunnes he pääsivät Ruotsiin”. Nikolai Bažanovin sanoin ”talvisen tähtitaivaan alla he lähtivät matkaan ’toiselle puolen’ yli narskuvien lumihankien, kunnes ruotsalaisen junan valot tulivat näkyviin”. Michael Scottin mukaan ”junaliikenne oli vallankumouksen takia poikki, joten heillä ei ollut muuta mahdollisuutta kuin matkustaa maalaisreellä Suomen kautta pohjoiseen kunnes, he saavuttivat Ruotsin rajan”. Sergei Bertelssonin ja Jay Leydan mielestä ”tie Suomesta Ruotsiin taittui avoimessa reessä, ja kello oli pitkälti yli puolenyön, kun he saavuttivat viimeisen etappinsa, junayhteyden Tukholmaan”. Max Harrison kirjoittaa, että ”matka Suomen ja Ruotsin rajojen välillä taittui avoimella reellä, ja sitten he viimein pääsivät Tukholman-junaan”.

Sekä Paasikiven että Stalinin suuhun on pantu lause: ”Maantieteelle emme voi mitään.” Emmekä sille, miten vierasta maantieteemme on niille, jotka eivät elä näin pitkällä ja kaukana Euroopan reunalla, tässä ilmastossa, näissä realiteeteissa. Meidän olomme ovat näille brittiläisille, amerikkalaisille, saksalaisille ja venäläisillekin tutkijoille lopulta vieraita, päähenkilönsä kohtalonhetkelläkin epäkiinnostavia, korkeintaan romantisoivien mielikuvien värittämiä. Joulukuisessa pakomatksassa Pohjolassa ei kuitenkaan ole mitään romanttista.

Tosiasiassa rekimatka Kannakselta Tornioon veisi suotuisassakin kelissä vähintään viikon. Matkan eteneminen on riippunut monesta seikasta, hevosesta, reestä, lastista, kunkin reen matkustajien määrästä ja painosta, kelistä – pakkasesta tai suojasäästä, joka vaihteli matkalla pohjoiseen. Perhe ei ollut tottunut raakoihin pitkän matkan rekitaipaleisiin, joten he varmasti tarvitsivat säännöllisin väliajoin lämmittelyä ja jaloittelua, vaikka alusena reessä olisi ollut hirventaljoja ja matkustajat kääriytyneet vällyihin. Hevoset piti matkan aikana vaihtaa muutaman kerran. Aterioita varten on pysähdytty keskikievareihin, joissa on myös yövytty.

Hevosmiehet hevosineen ja rekineen on palkattu Valkeasaaresta tai Viipurista. Miehet ovat olleet tällaisten kuljetusten ammattilaisia, jotka välttämättä levottomia paikkakuntia ja suojelakseen venäjää puhuvia matkustajiaan ovat saattaneet valita reitiksi myös jääkärien etappiteitä.

Matkan on täytyntä olla ikimuistoinen ponnistus. Viimein he ovat päässeet Tornioon, joka oli Leninillekin tuttu rajanylityspaikka. Haaparannas-

sa Rahmaninoveilla oli pitkän rekimatkinsa päätteeksi mahdollisuus nousta Tukholman-junaan.

Michael Scottin mukaan ”Rahmaninovit saapuivat Tukholmaan 24.12.1917”. Matka Kannakselta Tornion kautta Tukholmaan joulukuussa 1917 kesti siis tutkijan ajatuksissa vuorokauden. Max Harrison puolestaan tunnelmoi, että ”kun he saapuivat Tukholmaan iltapäivällä 24.12.1917, Rahmaninovit tunsivat varmasti olonsa oudon ulkopuoliseksi keskellä jouluostosten idylliä”.

Näin tutkimustraditio siirtyy teoksesta toiseen, jos tutkija ei nouse nojatuolistaan. Se laaja osa Eurooppaa, josta näiden tutkijoiden kohdehenkilö oli kotoisin ja jonka olosuhteissa hänestä tuli kuolematon säveltäjä, on jäänyt heille tuntemattomaksi. Edes karttaa he eivät ole avanneet. Sen vilkaiseminenkin olisi paljastanut, että tämä transit-halli, uusi itsenäinen maa, oli pieni vain väestömäärältään, ei pinta-alaltaan. Rahmaninoviekkinen rekimatka oli urotyö, ei mikään tapaninajelu.

Tutkijat eivät myöskään ole tajunneet, miten lähellä kuolemanvaaraa Rahmaninov on ollut punnittaessaan lähdön ajankohtaa – ei suinkaan lokakuun vallankumouksen takia, vaan vastasyntyneen Suomen tasavallan ja sen asukkaiden asenteiden takia. Jos Rahmaninov olisi epäröinyt lähtöään ja lykännyt sitä tammikuun puolelle, perhe olisi jäänyt Suomen sisällissodan jalkoihin. Venäläisen miehen henki oli tuolloin tunnetusti halpa, jos hän osui vihamielisten ja tietämättömien joukkojen tielle

Kosken partaalla

Joulukuun 2016 alussa vein äitini viikonlopuksi Imatran Valtionhotelliin, sillä halusin tutustua hotelliin ja kuvitella sen lintukotomaisia tunnelmia sata vuotta sitten. Äitini syntymävuonna itsenäinen Suomi täytti 13 vuotta eli tuo taite oli yhtä lyhyen välimatkan päässä, kun tällä hetkellä vuosi 2004.

Valokuvasin hotellia sisältä ja ulkoa joulukuun säässä, joka ei varmaan olennaisesti poikennut helmi-maaliskuusta 1917. Hotellissa oli paljon venäläisiä turisteja, joten oli helppo kuvitella Kandinskin pariskuntakin sinne. Lauantaina menimme illalliselle läheisen kävelykadun varrella olevaan ravintolaan. Hetken pohtimisen jälkeen luovuimme kuitenkin aterian jälkeisestä yömyssystä vastapäisessä Vuoksenvahti-nimisessä baarissa ja palasimme hotelliin.

Aamulla heräsimme uutisiin: samana yönä samaisella kävelykadulla surmattiin ampumalla kolme naista. Teimme pitkän ja vaiteliaan vaelluksen Imatrankosken partailla. Kanjoni oli tyhjänäkin jylhä. Se jymisi autiuttaan.

Viattomuuden aika, uutinen, epäusko, pelko. Ajattelin nuortaparia, joka täällä käyskenteli maailman unohtaneena ja joka Helsingissä heräsi vallankumousuutisiin. Niiden jälkeen mikään ei ollut enää entisensä. Kandinskien poika Volodja syntyi Moskovassa syyskuussa 1917. Perhe eli kurjissa oloissa, sillä vallankumouhallinto takavarikoi suuren osan heidän omaisuudestaan. Silti Kandinski oli alkuun mukana uuden yhteiskunnan rakentamisessa: hän osallistui kansankomissariaatin taidetoimintaan ja uudenlaisen museolaitoksen luomiseen. Kandinski näki kuitenkin taidehallinnossa ja -elämässä huolestuttavia piirteitä – puhumattaakaan nälänhädästä ja yleisestä kurjuudesta. Kaksi vuotias Volodja-poika kuoli kesäkuussa 1920. Seuraavan vuoden syksyllä Kandinskit jättivät Neuvosto-Venäjän lopullisesti ja muuttivat Saksaan. Sergei Rahmaninov päätyi perheineen Yhdysvaltoihin eikä hänkään enää palannut Venäjälle. Vuoden 1917 jälkeen mikään ei enää koskaan ollut entisensä.

Kirjallisuus

- Bažanov, Nikolai, *Rachmaninov*. Raduga Books, Moscow 1983.
Bertelson, Sergei ja Leyda, Jay, *Sergei Rachmaninov. A Lifetime in Music*. Allen & Unwin 1965.
Harrison, Max, *Rachmaninoff. Life, Works, Recordings*. Continuum 2005.
Kandinsky, Nina, *Kandinsky et moi*. Traduit de l'allemand par J.M. Gaillard-Paquet. Flammarion 1978.
Norris, Geoffrey, *Rachmaninoff*. Second edition. Dent, London 1993.
Piggott, Patrick, *Rachmaninov*. Faber and Faber 1978.
Scott, Michael, *Rachmaninoff*. History Press 2008.
Wehrmeyer, Andreas, *Rakhmaninov*. Translated by Anne Wyburd. House 2004.

Muut lähteet

- Nadežda Dobytsinan kirje Vasili Kandinskillle: Venäjän kansalliskirjaston käsikirjoitusosasto, Pietari.
Rekimatkustamisesta kirjallisia tietoja antanut filosofian tohtori Erkki Wuolijoki.

Kirjoittaja on helsinkiläinen kirjailija ja filosofian tohtori, joka rakastaa Kandinskin myöhäistutantoa ja Rahmaninovin koko tuotantoa.